ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	10/2	2016	15-26

SEMBOLLERDEN ÇİVİYAZISINA GEÇİŞ VE YAZININ ANADOLU'YA GELİŞİ*

*İrfan ALBAYRAK***

Öz

Dünyanın çeşitli bölgelerinde tarih öncesi dönemlerden beri insanlığın, iletişim amaçlı çok farklı yöntemleri kullandığı bilinmektedir. İnsanoğlu haberleşmede ilk olarak ateş, duman ve ışık gibi görsel yöntemlerden yararlanmıştır. İnsanların doğal olarak çıkardıkları ıslık çalma, hayvan seslerini taklit etme, haykırma veya bir nesnenin bir başka nesneye vurulmasıyla ya da değişik formlardaki cisimlere üfleyerek elde edilen akustik sesler de ilk iletişim yöntemleri olarak kabul edilir. Elbette bu haberleşme usulleri yaşanılan bölgenin fizikî coğrafyası ve iklim özelliklerine göre değişim göstermiştir. Bu çalışmada ilk iletişim teknikleri ve bunların gelişiminden başlanarak, çiviyazısının icadı, yayılımı ve Anadolu'ya gelişi genel hatlarıyla sunulmaktadır.

***Anahtar Sözcükler**: İlk iletişim teknikleri, Sumerliler, Çiviyazısı.*

* Bu çalışma 2014 yılında KSÜ'de düzenlenen "Eskiçağ Tarihinde Bazı Meseleler" başlıklı panelde bildiri olarak sunulmuştur.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, irfanalbayrak40@gmail.com

Abstract

Transformation of symbols into Cuneiform and the Arrival of Cuneiform to Anatolia

It is known that mankind has used very different methods in various parts of the world for communication since prehistoric time. Humankind first used communication methods such as fire, smoke and light. Acoustic voices that are obtained by naturally whistling, imitating animal sounds, screaming or hitting an object with another object, or by blowing through objects in different forms are considered to be the first methods of communication. Of course, these methods have changed according to the physical geography and climatic characteristics of the region. In this study are generally offered the first communication techniques and the process of their developments and finally the invention of cuneiform writing system and its arriving to Anatolia.

Keywords: *First communication techniques, Cuneiform, Sumerian.*

İnsanoğlunun yeryüzündeki tarihsel geçmişini, özellikle sosyal bilimler ve dilbilim açısından baştan sona ve bütün ayrıntılarıyla ortaya koymak maalesef mümkün değildir. Yüz binlerce yıldır yeryüzünde varlığını sürdürdüğü bilinen bu canlı, yaşanan fiziksel ve zihinsel gelişmeler neticesinde, kendisinden geriye doğada çeşitli izler bırakmıştır. Bu izler, onların özel iklim koşullarında korunmuş bedenlerine ait kalıntılar veya tabiattaki taş ve kaya gibi maddelere şekil verilerek ya da üzerlerine çeşitli çizim veya boyamalar yapmak suretiyle oluşturulmuşlardır.

Resim 1: Kaya Resmi (İsveç-Boglösa). Demir 2010, s. 13.

Herhalde, insanoğlu tarihin bir noktasında, temel ihtiyaçlarını karşılamak için bireysel ve ortak aklı kullanmaya başlamış; bütünüyle doğaya tabii olmaktan yavaş yavaş sıyrılıp, kendi yaşam alanının belirleyici öğesi olarak, doğal çevre ile ilişkisine farklı boyutlar kazandırmıştır. Kendisi ile doğa arasındaki etkileşime dair bu süreç, insanoğlunun aklı kullanarak kendi kabiliyetlerini sınırlı da olsa keşfetmesini sağlamış olmalıdır. Deneyimlerini ve gözlemlerini belleğinde biriktirmenin önemini kavrayan ilk insanlar, barınma ve beslenmeye ilişkin tecrübelerini sözlü yöntemlerle başkalarına aktararak, bilginin kısmen geniş bir alana yayılmasını sağlamış ve doğal ortamda insan yaşamını kolaylaştıracak ilkel iletişim tekniklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde tarih öncesi çağlardan beri insanlığın iletişim amaçlı çok farklı yöntemleri kullandığı bilinmektedir. Bu haberleşme usulleri, yaşanılan bölgenin fizikî coğrafyası ve iklim özelliklerine göre önemli farklılıklar gösterirler. Haberleşmede ilk olarak ateş, duman ve ışık gibi görsel uygulamalardan yararlanılmıştır. Bunun yanında, doğal ortamda hayvanların çıkardıkları sesleri taklit etme, ıslık çalma, çeşitli haykırmalar ya da bir nesnenin bir başka nesneye vurulmasıyla veya değişik formlardaki cisimlere üflenerek elde edilen sesler gibi, akustik tınılardan da faydalanılmıştır.[1] Bunlar işitsel ve görsel anlamdaki ilkel iletişim yöntemleridir.

Uygarlık tarihinin her döneminde uzak bölgelerle hızlıca haberleşebilmenin sosyal, iktisadî ve idarî yönden çok önemli yararlar sağladığından şüphe etmemek gerekir. Nitekim haberleşmedeki hız, günümüz dünyasında bir toplumun diğerlerine karşı fark yaratmasında belki de en önemli olgudur. Yukarıda bahsedilen ve kullanıldıkları çağların önemli iletişim usulleri olan ilkel uygulamalar, esasta zaman ve mekân açısından çok sınırlı tekniklerdir. Çünkü bu yöntemlerle kurulan iletişim ve verilen mesajlar anlık ya da kısa süreli olmak zorundadır. Üstelik mesajın tam ve doğru verildiği ve karşı tarafça doğru anlaşılıp anlaşılmadığı meselesi de çok önemli bir sorundur. Dahası bu tekniklerle ancak sesin, ateşin veya dumanın kaynağına yakın bölgelerle iletişim kurulabilir ve gerekmesi halinde, yöntemin en baştan tekrar edilmesi gibi bir zaruret vardır.

İnsanoğlu "Paleolitik devirden itibaren hemcinsleriyle iletişim kurabilmek için önce bazı sesler çıkartmış, sonra da bazı işaretler ve semboller kullanarak, bunları bazı nesneler üzerine yazmıştır".[2] Bu çıkarım, tarih boyunca yapılan yeni buluşların, temelde uygarlığın gelişen karmaşık

[1] Alkım 1991: 3-5; Yıldız 2014: 2.
[2] Yıldız 2014: 2.

yaşam tarzının ortaya çıkardığı ihtiyaçları gidermek üzere yapıldığı fikri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu çerçevede, yukarıda sözü edilen haberleşme çeşitlerinin anlık veya kısa süreli olmaları, tekrar edilme gerekliliği ve mekân kısıtlaması, insanoğlunu tarihin akan seyrinde hep daha farklı ve gelişmiş teknikler bulmaya sevk etmiştir.

İhtiyaçların zorlaması nedeniyle eski toplumlar önce etraflarında bulunan çeşitli nesneleri belirli bir düzene göre sıralamayı akıl ederek, *madde yazısı* adı verilen bir iletişim sistemini ortaya çıkarmışlardır. Zamanla haberleşmede daha kesin ve kolay olana ulaşma isteği ve arayışı, özellikle hayvancılıkta hesaplama işlerine yarayan *sayma çubukları* ve *düğüm tekniği* olarak bilinen ilkel iletişim usullerini ortaya çıkarmıştır[3].

Madde yazılarına genel olarak bakıldığında, eşyalar üzerinde herhangi bir çizim, kabartma veya tasvirin olmadığı görülür. Bu iletişim tarzında nesneler belirli bir amaca yönelik olarak ölçüleri, rengi veya hacimleri bakımından bir sıra ya da düzene sokulur, böylelikle karşı tarafa mesajlar verilir ve hesaplar yapılmaya çalışılır. Bu sistemlerin, mesajın içeriğini aktarmaktan ziyade, haber verme veya hatırlatma notları olarak işlev gördükleri söylenebilir.[4] Mantık olarak bu yöntem, dünya dışında bir gezegene ilk kez gidildiğinde veya yüksek dağların zirvelerine ilk çıkıldığında ya da mağaraların önceden ulaşılmamış bölümlerine girildiğinde, oralara çeşitli iz ve eşyalar bırakmak suretiyle, sonradan geleceklere mesaj vermeyi amaçlama davranışıyla karşılaştırılabilir.

Yukarıda bahsedilen ve çok da pratik olmayan yöntemlerden sonra, "iletişim teknik ve anlayışının bir şekil veya sembolle ilişkilendirilmesine dair ilk girişimler, mağaralarda duvar yüzeyine ve kaya mezarları üzerine yapılmış resim sahneleri ile sarp kayalara oyulmuş ya da boyanmış çizimlerde görülür".[5] Çizim, kabartma veya boyamalar yoluyla insanoğlu, önce *fikir yazısına (ideografik)* ve ardından *resim yazısına (piktografik)* doğru ilerleme sağlamıştır. *Fikir yazısı* bir sembol yazısıdır. Semboller bir düşünceye karşılık gelirler ve soyut mânâlar taşırlar. *Resim yazısı* ise somut nesnelerin birebir ölçüleri dikkate alınmadan ancak oransal büyütme veya küçültme yapılarak resmedilmesidir. Bu her iki yazı türünün ortak yönleri ise, resmedilen aynı nesnenin ses karşılığının önemli olmayışı ve farklı dillerde değişik telaffuzlarının olmasıdır. Bunu bir örnekle anlatmak gerekirse: bir kaya yüzeyine çizilmiş dağ resmi, Türkçe'de "dağ", Almanca'da "*Berg*", İngilizce'de ise, "*mountain*" şeklinde farklı

[3] Alkım 1991: 3 vd.; Yıldız 2014: 2.
[4] Alkım 1991: 4.
[5] Yıldız 2014: 2-3.

seslendirilir, ama hepsinde doğru mânâda anlaşılır. Dolayısıyla bu iletişim sistemleri bir bölge veya dile özgü değillerdir. Fikir yazısı ile resim yazısı arasındaki farkı çok iyi anlatan anonim bir örnek de şöyledir: "taşıt giremez" anlamına gelen, üzeri çizili trafik işaretinde, taşıt bir nesneyi anlatırken *resim yazısı (piktogram)*, üzerindeki çizgi ise yasak anlamına geldiği ve soyut bir düşünceyi karşıladığı için *fikir yazısı (ideogram)* olarak değerlendirilmektedir.[6]

Mezopotamya'da İlk Semboller ve Yazıya Geçiş

Yazının icadından önceki Mezopotamya coğrafyasına bir göz atıldığında; burada *fikir yazısını* çağrıştıran, *token* veya *calculi* olarak tanımlanan hesap taşları karşımıza çıkmaktadır .Bunların Sumer çiviyazısına geçişin ilk izleri olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Onlar Mezopotamya'da M.Ö. IV. binyıldan itibaren genellikle, *bulla* adı verilen kilden yapılma topçuklar içine konularak, bilhassa hesap işlerinde yaygın bir şekilde kullanım alanı bulmuştur. Bu kilden topçukların içine konan hesap taşları, "belli bir malı temsil eder ve üzerlerinde çeşitli çizikler, delikler bulunur veya doğrudan form olarak temsil ettiği nesneye benzerler"[7]

Resim 2, 3: Hesap Taşlarının İlk Örnekleri. Woods 2015, s. 61

İletişimde ve ticarette güvenilirliği sağlamak için, zaman içerisinde kil topçukların üzerine sahipliği simgeleyen, bir tür imza olarak tanımlanabilecek silindir mühür baskıları da yapılmıştır. Hatta zaman içerisinde kilden topçukların içine konan ve bir ürünü temsil eden üzeri çizili nesneler, aynı şekilde topçukların dış yüzeyine de çizilmeye başlanmış ve bir müddet sonra, bu küçük topçukların içine bir şey konulmadan, sadece dış yüzeyine çizimler yapılarak haberleşme ve ticaretteki işlevselliği sürdürülmüştür. Herhalde "Sumerliler eşyaları temsil eden nesneleri tek tek

[6] Dinçol 2006: 21.
[7] Pulhan 2003: 47.

yapmaktansa, onların resimlerini düz bir yüzey üzerine çizmenin daha kolay ve pratik olduğunu keşfedip, hesap taşlarındaki şekilleri kil tabletlere aktarmışlardır”.[8]

Resim 4, 5, 6: Pigtografik Yazıya Geçişi Gösteren Örnekler. Woods 2015, s. 62 (Resim 4, 5), s. 48 (Resim 6)

İşte bu hesap taşları ve kil topçuklar üzerinde görülen çizimler, M.Ö. IV. binyılın sonlarına gelindiğinde, Sumer coğrafyasının en önemli kentlerinden Uruk şehrinde ele geçen ve resim yazısının ilk örnekleri olarak kabul edilen tabletler üzerindeki sembollerle ya aynı veya çok benzer formlardır. Bu benzerlik, resim yazısının tarih sahnesine çıktığının ilk işaretleridir. Elbette bu aşamaya kadar uzun bir serüven geçirilmiş, ama resim yazısından çiviyazısına giden süreç bir müddet daha devam etmiştir. Uygulandığı dil ve yazıldığı malzemeye göre, resim yazısı hem görünüş (*paleografik*) hem de yapısal (*ortografik*) gelişimini sürdürmüştür. Uruk kentinde yapılan kazılarda bulunan ilk tabletler, adeta bir tapınağın muhasebesini gösteren ve temsil ettiği eşyanın karakteristik bir resmi olarak çizilmiş basit listeler şeklindedir. Sumer döneminde yoğunlaşan mabet ekonomisinin kayıt altına alınması gerektiği ve ilk tabletlerin bu gibi pratik niyetlerle yazıldığı görüşü artık alan uzmanlarının neredeyse tamamının kabul ettiği bir durumdur.

[8] Alparslan 2009: 54.

Resim 7, 8: Hububatla İlgili Hesaplamaların Kaydedildiği Bir Tablet (Uruk, M.Ö. 3100). Woods 2015, s. 78

Tarihi devirlerin başlangıcı denince elbette akla ilk olarak Mezopotamya ve Sumerliler gelmektedir. Bir toplumda kişisel, toplumsal ve kurumsal hafıza ile gündelik hayata dair işleyişlerin kayda geçirilmesi ihtiyacı, zihinsel ve uygulama yönünden oldukça uzun bir süreç gerektirdiği gibi, o toplumda yüksek bir kültür seviyesine de işaret eder. Dolayısıyla Sumerlilerin çağdaşlarına göre birçok yönden daha gelişmiş bir kavim olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

M.Ö. 3200'lerde icat edilmiş olan Sumer çiviyazısı, başlangıçta resim yazısı olarak doğduğu için, somut nesnelerin resmi yapılarak kullanılıyordu. Bu sebeple çevrede bulunan ve kayda geçmesi gereken her nesnenin resminin yapılması büyük bir zorluktu ve resim sayısı zaman geçtikçe artıyordu. Karmaşayı önlemek için önce, yazılacak kelime hakkında ön fikir veren işaretler (determinatif) yardımıyla, kelimeler çeşitli gruplara ayrılarak kısmi bir kolaylık sağlanmıştı, ancak resim sayısının çokluğu, doğru ve kesin anlatımı yine de zorlaştırıyordu. M.Ö. 3. binin ilk çeyreğinden itibaren, çizilen resimlerden çok o resimler için ağızdan çıkarılan sesler bir şekilde önem kazanmaya başlamış ve resim yazısında sesleşme evresi denilen bir dönüm noktası yaşanmıştır[9]. Sembollerin ses

[9] Hırçın 1998: 7-8.

değerlerinin öne çıkmasıyla, başlangıçta sayıları neredeyse bini aşmış olan işaretler, sayıca beş altı yüzlere kadar gerilemiştir.

Resimlerin ses karşılıklarının önem kazanması, soyut kavramları ifade edebilmenin, cümlelerde daha etkin gramer kullanmanın yolunu da açmıştır. Önceleri resim, daha sonra hece yazısı işlerliği elde eden çiviyazısı tam anlamıyla harf yazısı özelliği kazanmamıştır, ancak Eski Persçe ve Ugarit Dilinde kullanılan çivi biçimli harf yazısına esin kaynağı olmuştur. Uygulandığı diller ve yayıldığı alan bakımından çiviyazısı eskiçağ dünyasının tartışmasız en dikkat çekici yazı sistemidir. Mısır ve Anadolu hiyeroglifleri gibi, yerel kalmamış Mezopotamya'nın güneyinden Karadeniz'e, İran'dan Mısır'a kadar çok büyük bir coğrafyada farklı kavimler tarafından farklı dillere uygulanmıştır. Bu yayılma, elbette sadece bir yazı sisteminin aktarılması değil, yazıyı icat eden topluma ait çeşitli kültürel öğelerin de bu bölgelere yayılması anlamına gelmekteydi.

Çiviyazısının Anadolu'ya Gelişi

Günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında insanlığın geriye bıraktığı uygarlık tarihi hakkında arkeolojik, filolojik, antropolojik, coğrafi ve daha birçok alanda bilgi veren zengin kaynaklar söz konusudur. Kaynak bolluğu açısından en dikkat çeken coğrafyalardan birisi herhalde Anadolu'dur. Bu sebeple, tarihin ilk devirlerinden itibaren iskân edilen, Anadolu tarihi ve coğrafyası üzerine araştırma yapanlar göreceli olarak, daha şanslı kabul edilebilir. Çünkü Anadolu, medeniyet tarihine ışık tutacak bütün temel sahalarla ilgili hatırı sayılır bilimsel materyale ev sahipliği yapmaktadır. Hatta bu tarihi eserler o kadar zengindir ki, günümüzde batı ülkelerinin müzelerini, özellikle Mezopotamya, Anadolu ve Mısır kökenli eserler doldurmaktadır. Aslında vücuda getirildiği topraklardan başka yerlere taşınmış tarihi eserlerin durumu kültür tarihçiliği ve tarihi esere sâhip çıkma bilinci yönünden tartışılması gereken ayrı bir konudur.

Yukarıda bahsedilen konular insanlığın kullandığı iletişim yöntemleri ile Sumer çiviyazısının ortaya çıkış süreciyle ilgilidir. Şimdi Mezopotamya Kültürleriyle Eski Anadolu toplumları arasındaki tarih öncesi ve sonrası ekonomik ve siyasi ilişkilerden, arkeolojik ve filolojik veriler ışığında biraz söz etmek gerekirse; Eski Mezopotamya ile Anadolu arasında daha tarih öncesi çağlardan itibaren çeşitli ilişkilerin mevcut olduğunu arkeolojik buluntular açıkça ortaya koymaktadır. Mezopotamya'nın çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda tarih öncesi devirlerden kaldığı ve volkanik cam zengini Anadolu'dan getirildiği tahmin edilen bu nevi birçok eşyanın bulunması bunun en güzel işaretidir.

M.Ö ± 2500'lerden kalma Mezopotamya'nın çeşitli yerlerinden ele geçmiş metinlerde Anadolu'dan bahsedilmektedir. Adap şehri kralı Lugal-annemundu ile Uruk şehri kralı Lugal-zaggesi geriye bıraktıkları belgelerde Anadolu coğrafyasını "yukarı memleket" (*mātam elītam*) olarak tanımlamışlardır[10]. Onların bu tanımlaması herhalde yüksek Anadolu platosundan doğarak güneye doğru akan Fırat ve Dicle nehirlerinin akış yönüyle ilişkili olmalıdır. Yine Akad kralı Sargon "Gümüş Dağları" adını verdiği Anadolu'nun güneyinde yer alan Toros Dağlarına gittiğinden söz etmektedir. Yeni Sumer Çağı'nın tanınmış idarecisi Lagaş Şehri Bey'i Gudea'dan kalma kitabelerde Anadolu'daki Eski Hahhum kentinden altın ve Urşu kentinden kereste getirtildiğinden bahsedilmektedir. Askeri ilişkiler konusunda ise, yine Akad kralı Sargon'un faaliyetlerini anlatan *šar tamhari* metni ve 1956 yılında Kültepe kazılarında bulunmuş Akadlı Sargon'a ait tarihi içerikli tablet örnek sayılabilir. Sargon bu metinlerde Anadolu ve İran bölgelerindeki çeşitli şehirleri nasıl ele geçirdiği ve yöneticilerini nasıl cezalandırdığını, dolayısıyla Anadolu coğrafyasına olan ilgisini anlatmaktadır[11]. Ayrıca Sargon'un torunu Naramsin'in de Anadolu coğrafyasıyla yakından ilgilendiğini, Anadolu'daki 17 yerel krala karşı zaferler kazandığını tarihi kayıtlar aktarmaktadır.[12]

Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ilişkilerin asıl M.Ö 2000'lerde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. O dönemlerde büyük bir zenginliğe sahip olan Eski Asur Devleti, sivil girişim olarak başlayan Asur ile Eski Anadolu kentleri arasındaki ticari bağlantıları desteklemiş, tüccarlar rahat ve güvenli bir şekilde ticaret yapsınlar diye ilgili bölge ve şehir yöneticileriyle antlaşmalar yapmışlardır[13].

Anadolu saraylarının özellikle tekstil ve kalay madeni ihtiyacını keşfeden Eski Asurlu tüccarlar M.Ö. II. binyılın hemen başlarından itibaren, yaklaşık 250 yıl boyunca sürecek bir ticari kolonizasyon hareketini başlatmışlardır. Asurlu tüccarların Anadolu pazarına getirdikleri ürünlerin başında yer alan kalay, bu uluslararası ticarette çok stratejik bir öneme sahipti. Çünkü Anadolu birçok maden yönünden zengin olsa da kalay bakımından fakir bir coğrafyadır. Asurlu tüccarlar, o çağlarda Anadolu saraylarının özellikle savaş ekonomisi için ihtiyaç duyduğu kalayın eksikliğini fark etmişler, kendi bölgelerinde kalay olmamasına rağmen, ticari zekâ ve girişimleriyle herhalde İran, Afganistan ve Özbekistan bölgesinden

[10] Westenholz 1997: 82-83.
[11] Günbattı 1997: 131-155.
[12] Westenholz 1997: 174-175.
[13] Günbattı 2005: 759-784.

kalay ithal ederek, Anadolu'da satıp büyük kazançlar elde etmişlerdir. Anadolu, Asurlu bu ticari girişimciler sayesinde yazıyla tanışmış ve böylelikle tarihi devirler Eski Anadolu'da başlamıştır.

Asurlu tüccarların Anadolu'daki kolonileşme sürecinde iki önemli kent öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Mezopotamya'nın kuzeyindeki, tüccarların memleketleri olan Asur şehri, diğeri Orta Anadolu'daki eski adı Kaniş olan Kayseri yakınlarındaki bugünkü Kültepe Höyüğü'dür. Asurlu tüccarlar Anadolu'da birçok şehirde ticari teşkilatlar kurmakla beraber, Kaniş-Kültepe'yi her bakımdan merkez seçmişlerdi[14]. Günümüzde kazıların sürdürüldüğü bu eski yerleşim yerinden 24000 civarında çiviyazılı belge ele geçmiştir. Tabletlerin büyük çoğunluğu ticari muhtevalıdır. Elbette tabletler arasında devrin siyasi, idari ve sosyal hayatı hakkında doğrudan bilgi veren metinler de vardır.

Sonuç olarak, burada sunulan gerek Mezopotamya gerekse Anadolu coğrafyasına ilişkin değerlendirmeler M.Ö. 4. binyıldan itibaren II. binyılın ilk çeyreğine kadar, sözü edilen bölgelerdeki hukuk, siyaset, din, sosyal ve ekonomik hayat gibi çok farklı alanlarda bizleri bilgi sahibi yapmaktadır. Eğer iletişimde kullanılan, önceleri semboller ve ardından yazılı kaynaklar bugün elimizde olmasaydı, yukarıda bahsettiğimiz konulardan hiçbir şekilde haberdar olmayacaktık ve bütün bilgilerimiz arkeolojik malzemeleri yorumlamakla sınırlı kalacaktır. Bu bakımdan iletişim tarihinde ve tarih araştırmalarında yazılı kaynakların önemini anlamak için, esasen kronolojide bazı dönemlerin niçin "karanlık devir" olarak tanımlandığı sorusunun cevabını hatırlamak herhalde yeterlidir. Öyle ki günümüze çok daha yakın olmasına rağmen, yazılı kaynaklar sustuğu için, tarih cetvelinde birçok karanlık devirden söz edilmektedir.

[14] Günbattı 2012: 5-19.

KAYNAKÇA

Alkım 1991: Bahadır Alkım, "Yazının Başlangıcı" *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi- Sayı 41, Ankara, s. 3-15.

Alparslan 2009: Metin Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Dinçol 2006: M. Ali Dinçol – Belkıs Dinçol, "Eskiçağda Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 20-27.

Hırçın 1998: Selen Hırçın, *Çivi Yazısı, Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Günbattı 1997: Cahit Günbattı, "*Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet, Archivum Anatolicum 3,* Ankara, s.131-155.

Günbattı 2012: Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Yazılı Belgeler,* Kayseri.

Pulhan 2003: Gül Pulhan, "Yakın Doğuda Yazının Ortaya Çıkışı" Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Sayı 109, s. 46-51, İstanbul.

Westenholz 1997: Joan Goodnick Westenholz, *Legends of the Kings of Akkade*, Winona Lake, Indiana.

Yıldız 2014: Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu* (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

RESİM KAYNAKÇASI

Resim 1

Demir 2010: Necati Demir, "Kaya Üstü Resmi (Rock Art) Olarak Dağ Keçisi/Elik ve Tarihi Altyapısı", Zeitschrift für die Welt der Türken Vol. 2 No. 2, München, s. 5-23.

Resim 2-8

Woods 2015: Christopher Woods, "The Earliest Mesopotamian Writing", In. ed. Woods, C.- Teeter, E.- Emberling, G., *Visible Language 'Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond'*, Chicago, s. 33-84.